

УДК 330. 1:165.0:168

DOI: 10.31891/2307-5740-2021-298-5(2)-20

ГРИЦИНА Л. А.

ORCID ID: 0000-0003-1606-8862

e-mail: mev2010conf@gmail.com

ХАРУН О. А.

ORCID ID: 0000-0003-4510-1924

e-mail: harunelena74@gmail.com

Хмельницький національний університет

ХАРАКТЕРИСТИКА МЕТОДОЛОГІЧНИХ ОСНОВ НАУКОВОГО ПІЗНАННЯ ЕКОНОМІЧНИХ ПРОЦЕСІВ

У статті розкрито сутність процесу наукового пізнання як особливий виду діяльності людини, головною функцією якого є вироблення й теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність. Визначено основні функції наукового пізнання, а саме: функції опису, пояснення, розуміння, передбачення; розкрито його багаторівневу структуру. Доведено, що процес наукового пізнання є неможливим без розробки та використання належного методологічного базису. Для розкриття змісту якого методологія наукового пізнання економічних процесів була представлена у вертикальній та горизонтальній площинах, з використанням ієрархічного та плюралістичного підходів. В результаті було визначено зміст базових елементів методологічного фундаменту, а саме зміст «поняття», «категорія»; доведено необхідність їх розмежування; розглянуто сутність терміну «принцип», визначено його логічний зв'язок із поняттями «ідея», «положення», «цінність» та «стандарт».

Ключові слова: методологія, наукове пізнання, принципи, поняття, категорія, економічний процес.

LESIA HRYTSYNA, OLENA KHARUN

Khmelnitskyi National University

METHODOLOGICAL BASICS OF SCIENTIFIC COGNITION OF ECONOMIC PROCESSES

The purpose of the article is to determine the methodological fundamentals of scientific cognition of economic processes. The content of scientific cognition was defined to achieve this purpose. Also, the connection between scientific cognition and the basic elements of research methodology of economic processes was determined.

The research results showed that scientific cognition of economic processes is a special type of human cognitive activity characterized by objectivity, reliability, and validity of the results. The main functions of scientific cognition are the following: description, explanation, understanding, prediction. The purpose of scientific cognition is due to the practical and theoretical needs of knowledge system development.

The process of scientific cognition is impossible without determining the methodological basis of economic research. To reveal the content of the methodology of scientific cognition of economic processes, we proposed to present it in vertical and horizontal planes, using hierarchical and pluralistic approaches. The first approach (hierarchical) defines a clear hierarchical (multilevel) structure of the methodology of scientific knowledge. As a result, the methodology can be represented as a three-level object consisting of philosophical (fundamental) methodology, methodology of individual science, and research methodology. The second approach (pluralistic) defines the essence of methodology as a set of concepts, categories, principles, methods, techniques, laws, and patterns. We defined the content of the basic elements of methodological foundation, such as concept, category, and principle. Analysis of the meaning of terms concept and category allowed to prove the need for their distinction. The separation criteria between the categories and notions as the forms of human thinking were discovered. The category is a concept that reflects the most general connections and relations existing in society. Considering the essence of the term principle, we identified its logical connection with such concepts as idea, position, value, standard.

Keywords: methodology, scientific cognition, principle, concept, category, economic process

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями

Процес пізнання, загалом, і наукового пізнання, зокрема, є невід'ємним елементом історичного розвитку людства, що забезпечило перехід до сучасного рівня якості життя, побудови складних економічних зв'язків та відносин.

Дослідження економічних процесів та явищ вимагає використання сучасних методологічних підходів та інструментів. В той же час їх розробка та використання є неможливою без визначення базових елементів методології – принципів, понять та категорій, які виступають системою координат та забезпечують основу для побудови об'єктивних, достовірних та обґрунтованих висновків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Серед дослідників, які займалися вивченням питання змісту наукового пізнання та методологічних особливостей даного процесу, варто виділити наступних: Журавель О. В. [5], Колосюк І.А. [2], Крушельницька О. В. [8], Кульченко В.П. [1], Мамонтенко Н. С. [5], Матвієнко П. В. [4], Шевчук Р. М. [3] та ін. Над визначенням змісту основних складових методологічного процесу активно працювали такі вчені як Гаршина О. Є. [14], Кравченко В. [12], Лисий В. П. [10], Прийма С. В. [15], Старостіна А. [12] та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується стаття

Незважаючи на значну кількість досліджень проблеми методологічного забезпечення наукового пізнання як особливого виду діяльності людини, відкритим залишається питання розкриття методологічних основ вивчення саме економічних процесів, що і зумовило вибір теми та мети даного дослідження.

Формулювання цілей статті

Метою статті є розкриття методологічних основ наукового пізнання економічних процесів через розкриття змісту наукового пізнання, його зв'язку із базовими елементами методології дослідження економічних процесів.

Виклад основного матеріалу

Наукове пізнання — це особливий вид пізнання, головною функцією якого є вироблення й теоретична систематизація об'єктивних знань про дійсність [1]. Воно характеризується своїми особливими цілями, а головне - методами отримання і перевірки нових знань [2].

Наукове пізнання – це цілеспрямований процес, що забезпечує вирішення чітко визначених пізнавальних завдань, поєднаних метою пізнавального процесу. Мета процесу пізнання, з одного боку, зумовлена, практичними потребами людини, а з іншого – теоретичними потребами розвитку системи знань людства [3].

Результати наукового пізнання мають універсальний інтерсуб'єктивний, надособистісний характер. Йому властиві строга доказовість, обґрунтованість отриманих результатів, достовірність висновків. Важливими ознаками наукового пізнання є його системність та логічна організованість [4].

Наукове пізнання виконує функції опису, пояснення, розуміння, передбачення. Опис - функція наукового пізнання й етап наукового дослідження, що складається у фіксації даних експерименту за допомогою визначеної системи позначень. Пояснення - виявляється в розкритті сутності об'єкта, який досліджується; воно здійснюється шляхом показу того, що об'єкт, який пояснюється, діє за визначеним законом. Розуміння - властива свідомості форма освоєння дійсності, що означає розкриття і відтворення змісту предмета. Передбачення - обґрунтоване припущення про майбутній стан явищ природи і суспільства або про явища, невідомі у даний час, але які підлягають виявленню, заснованому на відкритих наукою законах розвитку природи і суспільства [1].

У структурі наукового пізнання економічних процесів виокремлюються емпіричний і теоретичний рівні. У найбільш загальному розумінні емпіричне дослідження є знанням про явище, а теоретичне - про його сутність. На емпіричному рівні знання головним чином отримується з досвіду, з безпосередньої взаємодії людини з об'єктивною дійсністю. Особливістю емпіричного рівня є те, що він включає в себе безпосередній контакт дослідника з предметом за допомогою органів відчуття або приладів, що їх продовжують; дає знання зовнішніх, видимих зв'язків між явищами. Результатом емпіричного пізнання є фіксація повторення явищ без пояснення причин [1; 5].

Теоретичний рівень наукового пізнання є більш високим ступенем дослідження дійсності, логічним узагальненням практичного досвіду людей. Практична вага теоретичного знання значно вища, ніж на емпіричному рівні, оскільки стає передумовою змін у способі виробництва, соціальній структурі та соціальних стосунках. Теоретичне знання має загальний і необхідний характер і містить відомості про внутрішні закономірності спостережуваних явищ, воно являє собою одну з форм раціональної діяльності, що не тільки описує сукупність фактів, але й пояснює їх, виявляє виникнення та розвиток явищ і процесів, їх внутрішні та зовнішні зв'язки та причинно-наслідкові залежності [1; 5; 6].

Процес наукового пізнання є неможливим без розробки та використання належного методологічного інструментарію дослідження. Загалом можна виділити три основні підходи до визначення сутності поняття методологія. Відповідно до першого методологія визначається як вчення про вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу, його філософська, теоретична основа; сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання; як науку про структуру, логічну організацію, методи та засоби діяльності [5; 7; 8, С.58-59].

Складність поняття вимагає деталізації його складових елементів, представлення їх зв'язків у вертикальній та горизонтальній площинах. Відповідно до першого підходу – ієрархічного, який визначає чітку ієрархічну (багаторівневу) структуру методології наукового пізнання, методологію можна представити як трьохрівневий об'єкт, що складається з філософської (фундаментальної) методології, методології окремої науки та методології наукового дослідження [3; 9].

Філософська (фундаментальна) методологія – є найвищим рівнем, що охоплює всі сфери наукового пізнання; методологія певної науки – є проміжним рівнем, що зосереджений на вивченні сутнісної основи певної науки, пізнанні того елемента об'єктивної дійсності, який є предметом її дослідження; методологія наукового дослідження – є найнижчим рівнем, що містить сукупність принципів, методи та прийоми, які використовують дослідники для пізнання предмету дослідження [9].

При цьому методологія будь-якого дослідження залежить від особливостей досліджуваного об'єкта і поєднує принципи, методи та прийоми попередніх рівнів, тобто відображає горизонтальну площину методології економічної науки. Це так званий плюралістичний підхід, який визначає горизонтальну однорівневу структуру методології наукового пізнання, у якій принципи й методи пізнання рівнозначні та однопорядкові [3].

Даний підхід до визначення сутності методології можна значно деталізувати і представити як сукупність понять, категорій, принципів, методів, прийомів, законів, закономірностей тощо. Тобто тих елементів, використання яких є невід'ємною умовою отримання нових наукових знань та результатів.

Важливим на нашу думку є визначення взаємозв'язку між «поняття» та «категорією». Загалом можна виділити два основних підходи до пояснення їх взаємозалежності. У філософській літературі доволі часто терміни «категорії» і «поняття» вживають як синоніми. Відповідно до даного підходу категорії, як й інші поняття, становлять собою відображення об'єктивного світу, узагальнення явищ, процесів, наявних незалежно від нашої свідомості [10].

Відповідно до другого поширеного підходу під категорією розуміти найбільш загальні поняття тієї чи тієї галузі знання, філософії науки, що слугують для «скорочення» досвіду, знаходження предметних відношень, розчленування і синтезу дійсності. Тобто це певний вид понять, що відбиває найзагальніші закономірні зв'язки й відношення, які існують у реальній дійсності [11. С. 272].

Економічна наука, як і будь-яка інша сфера наукової діяльності, використовує в якості свого методологічного фундаменту філософські категорії, які формують самий перший рівень системи категорій. На другому рівні вибудовується категоріальний апарат економічної теорії, а на третьому формуються категорії конкретних економічних дисциплін.

Економічні категорії використовуються для теоретичного вираження виробничих відносин, які складаються між людьми в ході суспільного виробництва. За допомогою категорій наука досліджує процеси та явища економічної сфери життєдіяльності суспільства, а також аналізує інтереси суб'єктів суспільного виробництва, які персоніфікують собою реальні виробничі відносини [12].

Як зазначають Старостіна А. та Кравченко В. [12] процес конструювання понятійно-категоріального апарату економічної науки можна представити як багатоетапний процес, що охоплює:

- формування переліку категорій та понять, що досліджуються;
- їх представлення у вигляді трьохкомпонентної структури – суть явища - зміст явища – результат явища;
- аналіз та узагальнення існуючих підходів до визначення категорій та понять;
- класифікація визначених підходів;
- критичний аналіз виявлених підходів із дотриманням принципів послідовності, комплексності та об'єктивності;
- формування авторського визначення поняття чи категорії;
- побудова концепції практичного використання категорії (поняття) у подальших дослідженнях.

Невід'ємним елементом методології дослідження є принципи - першопочаток, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки [11, С. 519]. Основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії або напрямку [13].

Оскільки саме принципи забезпечують єдність наукового пізнання, розглянемо зміст даного терміну з позиції його внутрішнього природи. Як зазначає О.Є. Гаршина принцип має універсальний характер, адже будь-яка сфера буття володіє вихідними положеннями, які є її невід'ємною складовою. Він є тією категорією, через яку ведеться пізнання сутності будь-якого феномену. Природа принципу є дуалістичною, тобто він виступає об'єктивно-суб'єктивною категорією. Така позиція підтверджується тим, що, з одного боку, прийняття рішення, виконання дії людиною завжди обумовлене попереднім досвідом і засноване на ньому, тобто на оцінці саме об'єктивних подій, ситуацій, причин. З іншого боку, хоча принципи і виникають у зв'язку з існуючими потребами суспільного розвитку та відображають закономірності суспільного життя, вони завжди є результатом людської діяльності. Таким чином, природа принципів одночасно обумовлена як закономірностями розвитку природи і суспільства, так і свідомою діяльністю людини [14].

Зважаючи на складність змісту даної категорії С. В. Прийма пропонує розглядати його через призму суміжних понять таких як ідея, положення, вимога, цінність, стандарт. Термін «ідея» відображає генетичний аспект принципу, допомагає продемонструвати, що принципи є інтелектуально-духовними засадами та надають принципам такої риси, як універсальність, самоочевидність, самодостатність. Термін «положення», який означає твердження, думку, що знаходиться в основі чого-небудь, надає принципам фундаментального, засновницького, засадничого характеру. Визначення принципу через вимогу дозволяє відобразити його як імперативне, категоричне, обов'язкове, остаточне явище. Взаємовідносини між категоріями «принцип» та «цінність» С.В. Прийма визначає так: будь-який принцип є цінністю, проте не всяка цінність є принципом. Зв'язок між категоріями «принцип» і «стандарт» пояснюється тим, що принцип може стати стандартом у тому разі, коли він визначається через чітку систему вимог, тобто стандарти — це принципи, які досягли стану найвищої регламентованості, закріпленості й обов'язковості [15].

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі

Підсумовуючи вище зазначене варто відзначити, що наукове пізнання економічних процесів є особливим видом пізнавальної діяльності людини, яке характеризується об'єктивністю, достовірністю та обґрунтованістю отриманих результатів. Однак досягнути цього без ґрунтового підходу до визначення методологічної бази економічних досліджень є вкрай складно. Нами було визначено зміст базових елементів методологічного фундаменту, а саме зміст «поняття», «категорія»; доведено необхідність їх розмежування;

розглянуто сутність терміну «принцип», визначено його логічний зв'язок із поняттями «ідея», «положення», «цінність» та «стандарт».

Зважаючи на змістову наповнення поняття «методологія» наступним етапом нашого дослідження подальшого дослідження виступатиме розкриття змісту основних методів, визначення особливостей їх застосування на кожному з етапів наукового пізнання економічних процесів.

Література

1. Культенко В. П. Особливості методології наукового пізнання / В. П. Культенко, О. О. Радівільська // Гілея: науковий вісник. - 2020. - Вип. 152. - С. 188-190.
2. Колосюк І.А. Філософські та спеціально-наукові аспекти загальної методології наукового пізнання / І.А. Колосюк // Гілея: науковий вісник. - 2017. - Випуск 122. - С. 182-187
3. Шевчук Р. М. Методологія наукового пізнання: від явища до сутності / Р. М. Шевчук // Філософські та методологічні проблеми права. - 2016. - № 1. - С. 31-45.
4. Матвієнко П. В. Дискурс наукового пізнання vs дискурс освітнього пізнання / П. В. Матвієнко // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія : Теорія культури і філософія науки. - 2011. - № 940, Вип. 41. - С. 146-149.
5. Журавель О. В. Наукові основи методології дослідження економічних явищ і процесів інноваційного менеджменту / О. В. Журавель, Н. С. Мамонтенко // Бізнес Інформ. - 2020. - №2. - С. 486-491.
6. Кадобний Т. Соціокультурна детермінація і свобода наукового пізнання / Т. Кадобний // Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. - 2011. - Вип. 541-542. - С. 64-68.
7. Баланюк І. Ф. Сутність методології та організації наукових досліджень в обліку / І. Ф. Баланюк, Л. С. Сас, Д. І. Шеленко // Вісник Прикарпатського університету. Серія : Економіка. - 2015. - Вип. 11. - С. 43-45.
8. Крушельницька О. В. Методологія та організація наукових досліджень : навч. посіб. / О. В. Крушельницька/ - Київ: Кондор, 2003. - 192 с.
9. Андрійчук В. Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. - 2016. - № 7. - С. 87-94.
10. Лисий В. П. Категорії і поняття, їхнє співвідношення / В. П. Лисий // Вісник Львівського університету. Серія : Філософські науки. - 2012. - Вип. 15. - С. 30-36.
11. Філософський енциклопедичний словник : енциклопедія / НАН України, Ін-т філософії ім. Г. С. Сковороди ; голов. ред. В. І. Шинкарук. - Київ : Абрис, 2002. - 742 с.
12. Старостіна А. Сутність та практичне застосування методики конструювання категоріального апарату економічної науки (на прикладі понять "глобалізація" та "підприємницький ризик")/ А. Старостіна, В. Кравченко // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. - 2011. - Вип. 128. - С. 5-10.
13. Словник української мови: в 11 тт. [Електронний ресурс] / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. — К.: Наукова думка, 1970—1980. — Т. 8. — С. 693. URL: http://ukrlit.org/slovyk/slovyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh
14. Гаршина О. Є. Принцип як наукова категорія / О. Є. Гаршина // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. - 2012. - № 1. - С. 282-289.
15. Прийма С. В. Поняття принципу в аспекті співвідношення з суміжними категоріями / С. В. Прийма // Державне будівництво та місцеве самоврядування. - 2014. - Вип. 28. - С. 46-55.

References

1. Kulenko V. P. Osoblyvosti metodologii naukovoho piznannia / V. P. Kulenko, O. O. Radovilska // Hileia: naukovyi visnyk. - 2020. - Vyp. 152. - S. 188-190.
2. Kolosyuk I.A. Filosofski ta spetsialno-naukovi aspekty zahalnoi metodologii naukovoho piznannia / I.A. Kolosyuk // Hileia: naukovyi visnyk. - 2017. - Vypusk 122. - S. 182-187
3. Shevchuk R. M. Metodolohiia naukovoho piznannia: vid yavyshecha do sutnosti / R. M. Shevchuk // Filosofski ta metodolohichni problemy prava. - 2016. - № 1. - S. 31-45.
4. Matviienko P. V. Dyskurs naukovoho piznannia vs dyskurs osvithnoho piznannia / P. V. Matviienko // Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Seria : Teoriia kultury i filosofii nauky. - 2011. - № 940, Vyp. 41. - S. 146-149.
5. Zhuravel O. V. Naukovi osnovy metodolohii doslidzhennia ekonomichnykh yavyshech i protsesiv innovatsiinoho menedzhmentu / O. V. Zhuravel, N. S. Mamontenko // Biznes Inform. - 2020. - №2. - S. 486-491.
6. Kadobnyi T. Sotsiokulturna determinatsiia i svoboda naukovoho piznannia / T. Kadobnyi // Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Filosofii. - 2011. - Vyp. 541-542. - S. 64-68.
7. Balaniuk I. F. Sutnist metodolohii ta orhanizatsii naukovykh doslidzhen v obliku / I. F. Balaniuk, L. S. Sas, D. I. Shelenko // Visnyk Prykarpatskoho universytetu. Seria : Ekonomika. - 2015. - Vyp. 11. - S. 43-45.
8. Krushelnytska O. V. Metodolohiia ta orhanizatsiia naukovykh doslidzhen : navch. posib. / O. V. Krushelnytska/ - Kyiv: Kondor, 2003. - 192 s.
9. Andriichuk V. H. Sutnisnyi aspekt metodolohii naukovykh doslidzhen / V. H. Andriichuk // Ekonomika APK. - 2016. - № 7. - S. 87-94.
10. Lysyi V. P. Katehori i poniattia, yikhne spivvidnoshennia / V. P. Lysyi // Visnyk Lvivskoho universytetu. Seria : Filosofski nauky. - 2012. - Vyp. 15. - S. 30-36.
11. Filosofskiy entsyklopedychniy slovnyk : entsyklopediia / NAN Ukrainy, In-t filosofii im. H. S. Skovorody ; holov. red. V. I. Shynkaruk. - Kyiv : Abrys, 2002. - 742 s.

12. Starostina A. Sutnist ta praktychne zastosuvannia metodyky konstruiuvannia katehorialnoho aparatu ekonomichnoi nauky (na prykladi poniat "hlobalizatsiia" ta "pidpriemnytskyi ryzyk")/ A. Starostina, V. Kravchenko // Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ekonomika. - 2011. - Vyp. 128. - S. 5-10.

13. Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tt. [Elektronnyi resurs]/ AN URSSR. Instytut movoznavstva; za red. I. K. Bilodida. — K.: Naukova dumka, 1970—1980. — T. 8. — S. 693. URL: http://ukrlit.org/slovnyk/slovnyk_ukrainskoi_movy_v_11_tomakh

14. Harshyna O. Ye. Pryntsyyp yak naukova katehoriia / O. Ye. Harshyna // Naukovyi visnyk Dnipropetrovskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav. - 2012. - № 1. - S. 282-289.

15. Pryima S. V. Poniattia pryntsyypu v aspekti spivvidnoshennia z sumizhnymy katehoriiami / S. V. Pryima // Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia. - 2014. - Vyp. 28. - S. 46-55.

Надійшла / Paper received : 12.08.2021

Надрукована/Printed : 04.10.2021